

אוכלים שמזיקים

מהו "מזיק"?

מבואר מדברי הגמ' (ברכות דף ל"ה:) שאם שותה אדם שמן זית בעיניה, בלי תערובת דברים אחרים, שאינו מברך עליו בפה"ע משום שמזיק לו השמן.

ויש לעיין בביאורו של דברי הגמ' האלו, היאך בדיוק מזיק השמן למי ששותה אותם?

ויש לציין שמצינו עוד מקומות בש"ס שאוכלים מזיקים לאדם, ולא תמיד אמרין שמחמת זה אין מברכים עליהם. הנה **בדף ל"ו**. איתא שקמחא דשערי קשה לקוקיאני ומברכים עליו שהכל. ושואל הגמ' א"כ לא יברך עליו כלל, ומתרץ כיון דאית ליה הנאה ניניה בעי ברוכי. והוסיף **הרשב"א** (בחידושו שם) שאפ' למ"ד שקמח חטים ברכתו בפה"א, קמח שעורים אין מברכים עליו אלא שהכל משום שמזיק.

ונראה שנ"מ גדול יש בחקירה זו לגבי כל האוכלים הטעימים אבל אינם נעכלים היטב, או שיש לו לאדם רגישות להם, או שאינם בריאים—כגון ממתקים לחולי סכרת או מאכלי חלב למי שסובל מרגישות ללקטוזה—האם מברכים עליהם או לא? האם דברים אלו כלולים בהגדרת "מזיק" כמו שמן זית, או האם לא פטרו מזיק מברכה א"כ הוא מזיק יותר מזה? ואת"ל שמברכים עליהם, האם מברכים עליהם הברכה הראויה אילו לא היו מזיקים, או רק ברכת שהכל?

ולצערי הרב, כמעט ולא מצאתי שדנו בזה גדולי הפוסקים והמחברים.

לכאורה יש לפרש מציאותו של שמן כ"מזיק" בא' מב' אופנים:

א) י"ל ששמן הוא דבר חריף כמש"כ **הפסקי תוס'** (מס' ע"ז פרק ב') ושורף הגרון בשעת שתייתו ואין לאדם ממנו שום הנאת חיך אלא צער בעלמא, והלכך פשוט הוא שאין מברכים עליו ברכת הנהנים שהרי אינו נהנה ממנו כלל.

ב) וי"ל שלעולם יש טעם טוב בשמן ובשעת שתייה נהנה גרונו בשתייתו ויש לו לאדם ממנו הנאת חיך, אלא שלאחר זמן ישפיע השמן על מערכת העיכול באופן שאינו רצוי וייתן הרגשה לא טובה, ועי"ז הוא מזיק לאדם ששותה אותו. ונמצא שאע"פ שבאמת יש לאדם הנאה משתיית השמן, אבל כיון שלאחר זמן יזיק לו השמן, הוא מוגדר כמזיק ולא תיקנו חז"ל ברכת הנהנים על מזיק כזה.

האם מברכים שהכל על שמן זית?

פשטות דברי הגמ' לכאורה מורים שאם שותה אדם שמן זית בעין שלא בתערובת שום דברים אחרים, שאין לברך עליו כלל. וכן מוכח מדברי **הרי"ף** (ברכות דף כ"ה) **ור' יונה** (שם) **מהר"ם מרוטנברג** (מובא **בהגהות מיימוניות** הל' ברכות פרק ח' אות ו') וכן הורו לדינא **הטור** (או"ח סי' ר"ב) **והשו"ע** (שם סעי' ד').

אמנם, **הרמב"ם** (הל' ברכות פרק ח' הל' ב') לא כתב כדבריהם, אלא שיברך שהכל במקום בפה"ע. ולכאורה מקורו של הרמב"ם לחדש שמברכים שהכל אפ' על שמן שמזיק הוא מסוגיית **הגמ'** (ברכות דף ל"ו.) של קמחא דשערי, שמסיק שם שהוא קשה לקוקיאני—כלומר מזיק—ומברכים עליו שהכל. ובאמת מוטל על החולקים על הרמב"ם ליישב סתירת הסוגיות ולחלק בין שמן המזיק וקמח המזיק.

ורבים מגדולי האחרונים טרחו ליישב דבריו עם דברי הגמ' דף ל"ה:, ובראשם כתב **הב"ח** (או"ח סי' ר"ב) שדעת הרמב"ם ע"כ כדרך השני שהצענו שלעולם נהנה האדם בשתיית שמן זית ויש בו הנאת חיך אלא שלאחר זמן יזיק לו, והשווה דין השמן לקמחא דשערי שברכתו שהכל משום שנהנה ממנו אלא שקשה לקוקיאני. והוסיף הב"ח שאילו לא היה נהנה גרונו כלל משמן זית, היה פשוט לכו"ע שאין לברך עליו. וכעין דבריו כן כתבו **הפרי חדש** (על או"ח סי' ק"ב סעי' ד') **והאבל האזל** (הל' ברכות שם) וכן הביאו בשם **החמד משה** וכן העלה **השדי חמד** (פאת השדה הל' ברכות סי' כ"ח).

ולכאורה מוכח מדבריהם—ובאמת שוב ראיתי שכ"כ השדי חמד שם להדיא—שלדידין דקיי"ל דלא כדעת הרמב"ם אלא שעל שמן זית אין מברכים כלל, אין לברך על אוכל שיזיק לאדם לאחר זמן אע"פ שיש לו לאדם הנאת חיך וגרון מהאוכל. שאין לומר שנחלקו הרמב"ם עם שאר הראשונים על מציאתו של השמן, אלא ודאי גם רוב הראשונים והאחרונים יודו שיש לאדם הנאה בשתיית שמן זית, אלא שאעפ"כ אין לו לברך עליו מאחר שמזיק הוא.

אבל רבים מן האחרונים לא ביאורו כן אלא הבינו כוונת הגמ' ששמן זית מזיק באופן שאין לו ממנו שום הנאה כלל, וכן איתא ב**שו"ע הרב** (או"ח סי' ר"ב סעי' י') **ובמשנה ברורה** (שם ס"ק כ"ז) וכ"כ ה**נחלת דוד** (בספרו דברי דוד עמ"ס ברכות דף ל"ה):

לפי דבריהם מובן היטב הוראת השו"ע שלא לברך על שמן זית כלל מאחר שלא לו שום הנאת גרון ממנו. וגם מיושב על בוריו החילוק שבין שמן שאין מברכים עליו כלל לבין קמחא דשערי שמברכים עליו שהכל, שלדבריהם אין גוף האדם נהנה כלל משמן זית בעין משא"כ קמח שעורים נהנים ממנו אלא שמזיק.

אבל לדעה זו קשה להבין שיטת הרמב"ם, שאם אינו נהנה כלל מן השמן למה לברך עליו אפ' שהכל.

שמן בזה"ז

ומצינו בדברי הפוסקים חילוק שיוצא לכאורה ממחלוקת הנ"ל לגבי היאך להתייחס לשמן זית שלנו. הרי העידו כמה ספרים שהיום השמן זית שלנו אינו מזיק ומעשים בכל יום שאנשים שותים אותו ולא נודע להם שום היזק. והעלה ה**רה"ג הרב רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל** (מובא בשו"ת יביע אומר חלק ו' או"ח סי' מ"ח אות ו') שיש לברך על השמן זית שלנו בפה"ע. ולכאורה כן נוטה דברי ה**בן איש חי** (שנה א' פ' פנחס סי' ט') שכתב בסתם שברכת שמן זית היא בפה"ע, ולא התנה שצריך לשתותו עם אניגרון וכדו'.

אבל **יביע אומר** (שם) **ואור לציון** (חלק ב' כלל י"ד סי' א') דחו דבריו פה א' וכתבו שאין לנו לזוז מדברי הגמ' והשו"ע מאחר ש"ל שגם בזה"ז השמן מזיק אלא שאין הזיקו ניכר. ואם הבינו הגרע"י זצ"ל והגרבצא"ש זצ"ל שאין לפטור שמן זית מברכה אא"כ אין לו ממנו שום הנאת חיך כלל, היאך אפשר לפטור מברכה וליהנות מעה"ז בלא ברכה ע"י טענות כאלו, הלא סוף כל סוף א"א להכחיש שהשותה שמן זית נהנה ממנו. אע"כ ס"ל כדברי הב"ח ודעימיה שלדעת השו"ע דקיי"ל כוותיה אפי' יש לו לאדם הנאת גרון מהאוכל, אין לברך עליו אם לאחר זמן יגרום לו איזה נזק כלשהו. מאידך י"ל שהרב טולידאנו זצ"ל למד כדברי הגר"ז והמ"ב שלא נפטר אוכל מברכה כל שנהנה ממנו החיך כלל, ומאחר שענינו רואים שהחיך נהנה היום משתיית השמן א"א לשתותו בלא ברכה.

מבוכה לדינא

ויוצא מדברינו לכאורה ב' חילוקים לדינא:

(א) לפי הדרך הראשון לא שמענו מעולם שפטרו חז"ל מברכת הנהנים שום אוכל שגורם לאדם הנאת הגרון ושהחיך נהנה ממנו, וא"כ בזה"ז שענינו רואים שהרבה בנ"א שותים שמן ונהנים מטעמו ולא ניזוקים ממנו כבר אין שום היתר לשתותו בלא ברכה וליהנות מעה"ז בלא ברכה. ונמצא לכאורה שנצטרך להורות הלכה למעשה שלא כדברי הגמ' והשו"ע אלא שהשותה שמן זית בזה"ז מברך עליו בפה"ע. אלא שלפי הדרך השני אנו יכולים להינצל ממבוכה זו ולומר שמאחר שקיים להו לחז"ל ששתיית שמן זית מזיק לו לאדם, אע"פ שאין אנו מכירים היזק זה בפועל אבל אין לזוז מדברי חז"ל ויש להניח ששתיית השמן יגרום לאדם איזה היזק נסתר בעתיד, ומשום כך י"ל שגם בזה"ז הלכה למעשה אין לברך על שמן זית כלל.

(ב) לפי הדרך השני נמצא לכאורה שכל אכילה שגורמת לאדם צער וכאב בעתיד מוגדר כ"מזיק" ולפי מה שקיי"ל שאין מברכים על שמן זית כלל, גם על אלו אין לברך כלל על אכילתם. ולכן נראה לדעה זו שחולה סכרת שאינו יכול להתאפק מלאכול ממתק לא יברך עליו, וכן מי שרגיש ללקטוזה ואוכל גלידה וכדו' לכאורה אין לו לברך על אכילתו ודמי לשותה שמן זית. ואם נגזים י"ל שכל אדם שהרופאים ממליצים לו למעט באכילת שומנים יתירים וכדו', אין לו לברך על

אוכלים שמנים כלל, וכמובן המורה כן למעשה אינו אלא מן המתמיהים. אבל לפי הדרך הראשון פשוט הוא שצריך לברך על כל אלו, שהרי החיך נהנה מהם בשעת אכילה ואינם כשמן זית כלל. אלא שעדיין יש לעורר למה לפחות לא יהיו דברים אלו כקמחי דשערי, ולא יברך עליהם ברכה הראויה אלא שהכל בלבד.

בכל אופן נמצא מבוכה גדולה, ולכאורה לא מצינו ידינו ורגלינו לדינא. שאם נפרש שמן זית כדרך הראשון חייבים לפסוק נגד הגמ' ושו"ע בשמן זית בזה"ז, ואם נפרש כדרך השני נראה כחוכא ואטלולא שלא לברך על שום מאכל "לא בריא". נמצא לכאורה שהדרך היחיד להימלט מלהורות הלכה למעשה נגד הגמ' והשו"ע, הוא לפסוק שאין לברך כלל על כל אוכל שגורם לאחר זמן אפי' היזק מזעיר שאינו ניכר כלל.

דברי הפוסקים

המעט שמצאתי בדברי הפוסקים לא יישב מבוכה זה כלל.

החוט שני (הל' ברכות סי' ר"ב ס"ק כ') כתב שיש לברך הברכה הראויה על אוכלים שאינם בריאים משום שנהנה, ואינם לא כקמחא דשערי ולא כשמן זית בעיניה. ולכאורה כוונתו כדברי המ"ב ששמן אין נהנה ממנו כלל, אבל מה שהזכיר קמחא דשערי צ"ע הלא מפורש הוא בדברי הגמ' שנהנה ממנו. עצ"ע מה יגיד לענין שמן זית בזה"ז, וקשה לדמיין שיפסוק נגד השו"ע לברך אבל צ"ע מה יעשה עם המציאות שנהנים ממנו.

וע' מש"כ **חשוקי חמד** (מס' ברכות ל"ו). בשם הגריש"א זצ"ל לענין חולה סכרת קשה שאינו יכול להתאפק מלאכול עוגה וכדו' שיברך ברכה ראשונה אבל לא אחרונה משום שמסכן את עצמו ועובר על ושמרתם מאד לנפשותיכם ואכילת איסור הוא ויש בו משום ביצע ברך, אבל לא התייחס לסוגיית שמן זית מזיק. ונראה מהמשך דבריו שמברך ברכה ראשונה משום שגריר ראשון אינו מסכן החולה, ולכאורה גם אינו מזיק כלל ולכן פשוט לברך עליו ברכה הראויה. ולכאורה צ"ל ששמן זית "מזיק" כבר מטיפה ראשונה, שאם לא תימא הכי למה דחק הגמ' לאוקים ברכת בפה"ע בשמן זית בחושש בגרונו ושותה ע"י אניגרון, היה אפשר לתרץ בניקל שמברך בפה"ע כשאינו שותה אלא מעט.

והביאו בשם **הגרשז"א זצ"ל** (צהר אהל ברוך עמ' ר"ד, הע' ד') שדן בשתיית ד' לכוסות למי שמזיק לו היין. ובתחילת דבריו התמקד ג"כ בנושא בוצע ברך, ואח"כ הזכיר שמן וקמחא דשערי וכתב "ברכה ראשונה מברך על ההנאה, ולכך אף ששתיית השמן מזיקת עכ"פ כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי". ולכאורה כוונתו ג"כ כדברי המ"ב שלא פטרו ברכה ראשונה משום מזיק אלא במקום שאין לו שום הנאה ממנו כלל, אבל מש"כ שצריך לברך על שמן זית תמוה שהוא לכאורה כנגד הגמ' ושו"ע וע"כ נפל ט"ס בדבריו.

נמצא לכאורה שנקטו הרבה גדולי הפוסקים כדברי המ"ב ודעימיה שלא פטרו מברכה אלא דבר שאין נהנים ממנו כלל, אבל לא טרחו ליישב דברי הרמב"ם וגם לא התייחסו לשמן זית בימינו שנהנים ממנו וגם לא ביאורו למה אוכלים שאינם בריאים לא ירדו לברכת שהכל כקמחא דשערי. ומאידך, הזכרנו לעיל שהגרע"י זצ"ל והגרבצא"ש זצ"ל לכאורה נקטו כדברי הב"ח ודעימיה שאין לברך על שמן זית המזיק אפי' נהנים ממנו, אלא שלא גילו דעתם בשאר אוכלים שאינם בריאים, וקשה להאמין שיפטרו מברכה ראשונה דברים שלא פטרום הגמ' ושו"ע.

דרך ג'

אבל אולי יש פתרון לצאת ממבוכה זאת ע"י הצעת דרך שלשית בהבנת למה שמן זית פטור מברכה.

הנה **הנחלת דוד** (שם) כתב "והא דאמר אזוקי מזיק ליה היינו דלא שייך לברוכי עלה בפה"ע כיון דקא שתי ליה שלא כדרך הנאתו", וכעין דבריו כ"כ **האבן האזל** (ברכות פרק ח' הל' ב') בדעת הרמב"ם "ולכן אף דאזוקי מזיק ליה ואין דרך לשותתו מברך שהכל". ונראה כוונתם שמש"כ הגמ' ששמן זית אין

מברכים עליו משום ש"מזיק" אין הכוונה שמחמת זה לא נקרא שנהנה מעה"ז, אלא שנמצא שלא אכל כדרך אכילה והנאה וחסר לו במעשה האכילה שלו.

וי"ל שלעניין זה להגדיר אכילת מזיק כדרך אכילה אינו מוגבל להיזק מידי עד שאינו נהנה כלל מהאוכל או לאו, אלא העיקר הקובע הוא האם מחמת ההיזק נמנעים בנ"א מלאכול דבר זה או לאו. ולכן אם אין אדם נמנע מלאכול דבר זה למרות שמזיק לו, נשאר דינו כדבר שנאכל כדרך אכילתו ומברכים עליו ברכה הראויה. משא"כ אם אין דרך בנ"א לאכול משום שמזיק אין מברכים עליו, אע"פ שיש בו הנאת גרון ונהנים ממנו.

ובאמת נראה מקורם של הדברים בדברי רש"י (ברכות דף ל"ה: ד"ה אוזוקי מזיק) שכתב שאין זה אכילה שטעונה ברכה, דגבי ברכה "ואכלת" כתיב. ולפום ריהטא נראה דבריו תמוהים, ראשית פסוק זה מיירי בברכה אחרונה ולא בראשונה, ושנית למה דבר המזיק אינו בגדר "ואכלת". אבל לפי דבריהם של הנחלת דבר והאבל האזל נראים דברי רש"י ברורים, שלא למדו ותקנו חז"ל שאסור ליהנות מעה"ז בלא ברכה אלא על הנאת אכילה, ואכילת דבר המזיק אינו דרך אכילה ולא תקנו בו ברכת הנהנים.

שוב מצאתי שגם **חי' הריטב"א** (שיטה מקובצת ברכות ל"ה:) כתב "שאם מערב השמן עם סילקא, וכי האי גונא אורחא דאינשי הוא וכדרך הנאתו הוא", ומוכח שבלי אניגרון שמזיק השמן פטורו הוא משום שאינו אורחא דאינשי ולא דרך הנאתו הוא.

גם מדברי הרי"ף נראה פתח (לפחות כפתחו של מחט) לדברינו, שמסיק הרי"ף לברך שהכל על קמח חיטים וז"ל ומסתברא כרב נחמן דלא רגילי אינשי לספויי קמחא. וכבר תמהו ה**רא"ש** (ברכות פרק ו' הל"ב) ואחרים שמעולם לא הזכיר רב נחמן עצמו טעמא שאין רגילים לאכול קמח, והיאך פסק כרב נחמן מטעמא דאיהו גופיה לית ליה. ונראה שלעולם הבין הרי"ף שבאמת זהו כוונת רב נחמן מתחילה שמאחר שיש לו עליו אחריתא אין דרך לאכול באמצע, וה"ה קמח שעורים שקשים לקוקיאני אין דרך לאכלם משום שמזיקים, וכן שמן זית בעיניה אין מברכים עליו משום שמאחר שמזיק—ואפי' אין הזיקו ניכר ומיד—אין דרך לאכול ולכן אינו בכלל "ואכלת" ואינו מעשה אכילה כלל.

ואפי' יותר מפורש כן בדברי ה**רשב"א** (ברכות ל"ו: ד"ה קימחא) שכתב שמברכים שהכל על קימחא דשערי אע"פ שהוא קלוי וטעים, דהואיל וקשה לקוקיאני לא שכיח למיכליה.

עפ"ז נראה ליישב שאע"פ שלא ראינו שום היזק משתיית שמן זית בימינו, אבל מאחר שידוע לנו שהיה מזיק וגם היום רוב אנשים נמנעים מלשתותו, נשאר דינו כמש"כ בגמ' וש"ע שאין לברך עליו כלל. אבל דברים שאינם בריאים אבל טעימים ודרך כל הבריאים—ואפי' רבים מן החולים—לאכלם ונהנים מהם הנאת ח"ך וגרון, אע"פ שלאחר זמן יסבלו מזה אין זה מספיק לפטרו מברכות הנהנים מאחר שכך הוא דרך אכילתו.

אלא שעדיין צ"ע החילוק לדינא (לדידין שקיי"ל שאין מברכים על שמן זית בעיניה כלל) שבין שמן זית לבין קמחא דשערי, שהרי בשניהם אין דרך בנ"א לאכלם משום שמזיקים ולמה בקמחא דשערי עדיין מברך שהכל כיון דאית ליה הנאה מיניה משא"כ בשמן אין מברכים כלל.

נ.ב.

יש לעורר שה**טור** בסי' ר"ד כתב שמש"כ שמברכים שהכל על החומץ אינו אלא שערכו במים עד שראוי לשתותו אבל אם הוא לבדו אין מברכים עליו כלל שהוא "מזיק". והב"י שם מביא מקורו מדברי ה**רא"ש** שהקשה שגמ' בברכות איתא שעל החומץ מברך שהכל ובגמ' יומא איתא שהשותה חומץ ביוה"כ פטור, ויישב שחושש בשיניו ועירב הרבה חומץ עם מרק ושותהו לרפואה והחומץ עיקר מ"מ אגב המרק "אית ליה הנאה מיניה". ומשמע מדבריו שבלאו המרק אין לו שום הנאה מן החומץ כלל, נמצא לכאורה שכוונת ה**טור** בכתבו שחומץ לבדו מזיק הוא שאין לו שום הנאה ממנו כדברי ה**משנה ברורה**.